

POPULUS EUPHRATICA OLIV.

Yazan

Prof. Dr. Gafur ACATAY

(Orman Entomolojisi ve Orman Koruması Kürsüsü çalışmalarından)

1961 yılı Haziran ayında Siirt işletmesi ormanlarında mazı meşesi (*Quecus infectoria*) nde mazı kozalağı (*Cynips gallae tinctoria*) nın teşekkülü, bu ormanların ıslâhı ile önemli bir tali mahsul olan mazının değerlendirilmesi hakkında Prof. Dr. Adnan Berkel ve Prof. Dr. Fikret Saatçiođlu ile birlikte yapılan tetkikat sırasında Siirt'ten Eruh'a giderken Elazığ Orman Başmüdüğü Mehmet Yalçiner Butan çayı kenarında bulunan enteresan kavak ağaçlarına dikkatimi çekti. Bahis konusu kavak ağacının muhtelif kısımlarından bol miktarda nümune alınmış ve durumu Butan vâdisinin muhtelif kısımlarında tetkik edilmiştir.

Fakültede yapılan incelemede bu ağacın *Populus euphratica* Oliv (*Syn. Populus diversifolia* Schrnö.) olduğu anlaşılmıştır.

Nisbeten az bilinen bu kavak türünü meslektaşlara tanıtmak, 1956 yılında Prof. Dr. F. Saatçiođlu, Prof. Dr. A. İrmak ve Prof. Dr. A. Berkel ile birlikte neşrettiğimiz "Kavak kitabında (İstanbul Üniversitesi yayınlarından No. 656) bulunan kavak seksiyonları ve en önemli türleri" bahsini tamamlamak ve bu ağacın bazı özelliklerini belirtmek gayeleriyle bu yazıda *Populus euphratica*' dan bahsedeceğiz.

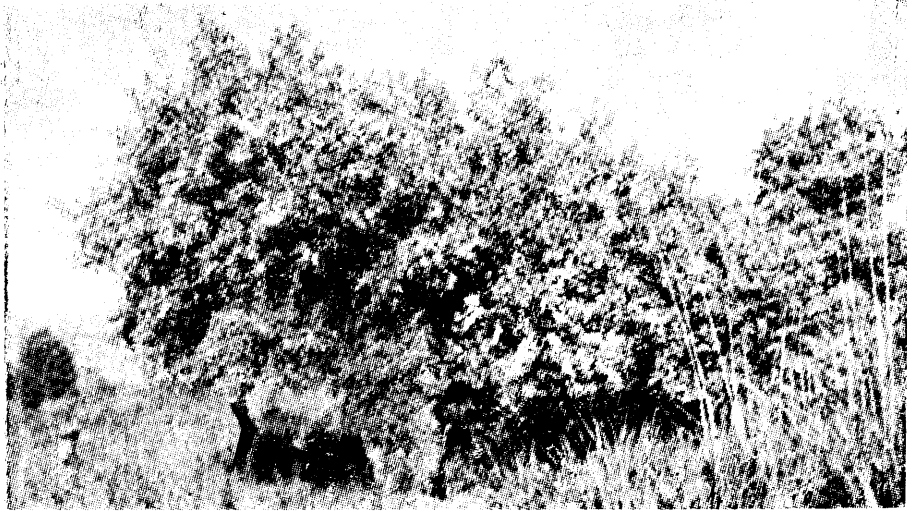
Genel Bilgi : Bu ağaç türü ilk defa G. A. Olivier tarafından bulunmuş ve 1807 tarihinde aşağıdaki şekilde tavsif edilmiştir:1.

"Hit civarında, Fırat nehri kenarında bugün ilk defa olarak Botanikçilerin tanımadığı çok güzel bir kavağa rastladık. Bu kavağın resmini (Tablo - 45 ve 46) da göstermiş bulunuyoruz.

Bu kavak bazı mahallerde çok sık çalıklar teşkil etmektedir; öyle ki adeta bir söğüdü andırmaktadır. Zira bu kavakların Avrupa'daki kavaklarımız gibi boylandığını söylemek mümkün değildir. Gelişmesinde ilk zamanlar söğütleri andıran bir yaprak teşekkülâtı daha sonra da farklı bir yaprak yapısı göstermektedir. İlk yapraklar (Tablo - 45 - 1) dar, uzun, beyzi, iki ucu hafif sivri ve oldukça kısa bir sapa sahiptir. Ağaç boylandıkça yapraklar yavaş yavaş genişler, saplar uzar ve yaprak kenarları az çok girintili veya dişli bir yapı kazanır. Nihayet yapraklar bir çoklarında dişli bazılarında girintili deltoit bir şekil alır.

1 Bu kısmın tercümesi hususundaki yardımından dolayı Doc. Dr. Besalet Pamay'a burada teşekkür ederim.

Dahili bir bölme ihtiva ettiği zannedilmeyen meyvaları üç gözlü bir kapsülde ibarettir. Tohumları çok küçük oval, biraz yassı ve altında bir pamuk demetiyle tec- hîz edilmiştir ki bu pamuklar kapsülü tamamen doldurur. Tohumlar Mayıs sonuna kadar olgunlaşır.”

RESİM 1. Bir Populus euphratica görümlüğü.

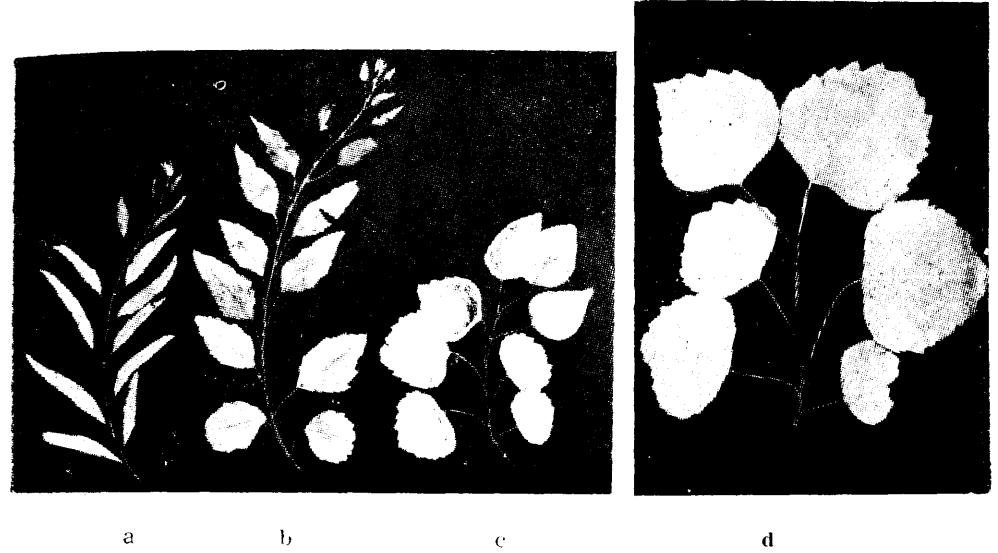
Y e t i s m e m i n t a k a s ı : Bahis konusu kavak ağacı Siirt'ten 16 Km. mesafede Butan çayı üzerinde bulunan Der Galip köprüsü civarında denizden 450 - 500 m. yükseklikte münferit veyahut guruplar halinde görülmüştür. Bu ağaca söğüt, dişbudak, meşe, çitlenbik, sakız v.s. refakat etmektedir. Der Galip köprüsünden başlıyan yetiştirme muntakasının vadi boyunca yukarıya doğru yükseldiği görülmüştür. Genç ve kısmen orta yaşlı olan bu ağaçların dal ve gövdeleri yapraklarından faydalanmak maksadıyla hayvan sahipleri tarafından sürekli olarak budandığından normal şekilde büyüyebilmiş bir tek ağaca bile rastlanamamıştır. Bu kavakların görünüşü uzaktan titrek kavağı andırır (Resim: 1).

P. euphratica'nın şimdiki kadar tesbit edilen bulunus yerleri aşağıda gösterilmiştir:

- İçel-Silifke: Göksu barajı yanında 4 m. boyunda ağaçlar (Baki Kasaplığı Türkiye Bitkileri).
- Mehmet Yalçınar'ın şifalı boyanmasına göre Siirt - Bileis yolu üzerindeki bazı dereler.
- Maras : Aksu (Haudsmecht, Kotschy).
- Siirt : Butan çayı vadisinde 650 m. (Handel - Nazari).
- Kuzey Afrika'dan Hindistana kadar (Penven and Br. vd.).
- Yayılmış alan : Kuzey Afrika, Ön Asya'dan Çin'e kadar olan Löhre (Kâmil Karanamoğlu).

P. euphratica'nın tesbit edildiği bölgelerde de Memleketimizin Güney ve Güney-Doğu muntakalarında yayılmış olan bu kavak türü dere kenarlarının

da vâdi tabanlarındaki tarla ve çayırılık sınırlarında görülür. Mavimtrak yeşil renkte olan yaprakları muayyen bir şekle sahip olmayıp söğüt yaprağı ile titrek kavak

RESİM 2. Populus euphratica sürgünleri.

yaprağı arasında mümkün olan bütün formları gösterir (Resim: 2). Söğüt yaprağını andıran şekiller genç ağaçlarla çelik ve baltalık sürgünlerinde görülür. Uzun olan bu yapraklar kısa saplı, 7-15 cm büyüklüğündedir. Bunlar umumiyetle uyuyan tomurcukların açılmasından meydana gelir. Bununla beraber (Resim: 2 b) de görüldüğü üzere başlangıçta kavak yaprağını andıran sonra söğüt yaprağı şekline geçen sürgünler de eksik değildir. Söğüt yaprağına benzeyen yaprak formları umumiyetle geçicidir. Yaşlı ağaçlarda ve normal dallardaki yapraklar, saplarının ince uzun ve ayalarının yuvarlak veya buna yakın şekillerde olmasıyla titrek kavak yaprağını andırırlar. Söğüt yaprağına benzeyen yaprakların kenarları düzensiz veya düzensiz dişlidir. Genç kök sürgünlerinin yaprakları umumiyetle daha mavi ve kalın olduğundan okaliptus yaprağını andırır.

Yaprak şekillerinin yukarıda belirtildiği üzere bir takım farklar göstermesi bir çok bitkilerde ve bu arada bazı kavak türlerinde görülen bir hâdise olup buna Botanikte Heterophylie denir. Yalnız bu ağaç türünde Heterophylie pek muvakkat olmadığı gibi çok belirlidir. *P. euphratica*'da bir kısım yapraklardan başka kabuğun manzarası da kavaklardan bâriz olarak ayrılır; yani yaşlı ağaçların kabukları (Resim: 3) de görüldüğü üzere tam manâsıyla söğüt kabuğuna benzer.

15.6.1961 tarihinde yapılan bu inceleme esnasında meyva kapsüllerinden bazılarının açılmış olduğu ve tohumların rüzgâr vasıtasıyla etrafa yayılmakta bulunduğu ve bir kısım meyva kapsüllerinin ise henüz olgunlaşmadığı görülmüştür. Bu müşahedeye nazaran *P. euphratica* tohumları Butan muntakasındaki Haziran ortasında kemale gelmektedir.

RESİM 1. Populus euphratica'nın gövdesi.

Araştırmalarımız esnasında bu kavak türünün 50-60 cm. kalınlığında gövdeler hasil ettiği ve yıllık halka kalınlığının 1 - 1.5 cm ye kadar çıktığı ve tepe dallarının kesilmesine rağmen 6 - 7 m. irtifaya kadar yükseldiği görülmüştür. Kanaatime göre *P. euphratica* tepesi tahrip edilmezse, 12 - 15 m. den aşağı olmamak üzere bir irtifa hasil edebilir. Netekim R. S. Troup'da *P. euphratica*'nın orta boyda yahut büyük bir ağaç olduğunu yazmaktadır. Bu kavak türünün fidanlıklarımızda tecrübeye alınarak bu ve başkaca vasıflarının tayin edilmesi faydalı olur kanaatindeyim.

Yukarıda belirtilen vasıflarına göre *P. euphratica* söğütle kavak arasında bulunmakta ve belki söğütten kavaga bir geçiş formu teşkil etmektedir. Bu ciheti, çiçek ve tomurcuklarını incelemek suretiyle araştırmanın morfolojik bakımdan olduğu kadar genetik bakımdan da enteresan neticeler vermesi muhtemeldir.

L İ T E R A T Ü R

- BİRİNCİ, H. : Türkiye Bitkileri, Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi yayını Um. 58 - Botanik I, 1952, Sayfa 49.
- KARAYANIOĞLU, K. : Türkiye Florunun Esasları (Türkiye'de tabii olarak yetişen bitkilerin Sinonimleriyle birlikte yetiştiği yerler ve genel yayılma alanları), Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Botanik Enstitüsü, 1957.
- GILVIER, G. A. : Voyage dans l'Empire Ottoman, l'Égypte et la Perse, 1807, Tome VI, P. 318-319.
- PEARSON and BROWN : Commercial Timbers of India.
- TROUP, R. S. : Silviculture of Indian Trees, Oxford 1921, Bo. III, p. 963.